

Vek Jugoslavije: Kako i zašto su Srbi, Hrvati i Slovenci stvorili zajedničku državu

DEJAN DJOKIĆ
Goldsmiths, Univerzitet u Londonu

Proglasenje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu 1. decembra 1918. podržali su praktično svi relevantni politički, intelektualni i verski faktori. Danas se međutim na jugoslovensko ujedinjenje neretko gleda kao na naivnu, katastrofalnu grešku, kao na rezultat manipulacije od strane Srba, odnosno Hrvata ili zavere Velikih sila. Zaista, zar Jugoslavija nije od samog početka bila osuđena na propast, kao što naizgled stalne krize i krvavi raspad početkom 1940-ih i '90-ih pokazuju? Čak i ako nismo skloni post factum interpretacijama, pitanje zašto su Srbi, Hrvati i Slovenci 1918. stvorili zajedničku državu nameće se kao logično. U ovom radu pokušavam da odgovorim na ovo pitanje i pokažem da je Jugoslavija predstavljala jedino logično rešenje "južnoslovenskog pitanja", te da su vodeći predstavnici Južnih Slovena delovali ne samo idealistički nego i racionalno i pragmatično. Slično su se ponašale i pobjedničke sile koje su, sa izuzetkom Italije, podržale stvaranje nove države, mada ne bez izvesnih rezervi i mada je nisu one stvorile kako se to ponekada tvrdi. U tekstu takođe ukazujem da stvaranje Jugoslavije, i njen kasniji razvoj, nije moguće razumeti van šireg konteksta međuratne Evrope.

KLJUČNE RIJEČI: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Jugoslavija, ujedinjenje, Prvi svjetski rat, međuratna Evropa

/

Sredinom juna 1928. osoblje hotela "Park" na Bledskom jezeru je imalo pune ruke posla. Ne samo da je letnja sezona bila na početku, nego je sve moralo da bude spremno za skori dolazak eminentnog gosta i njegove porodice na jednomesečni odmor. "Čim Skupština posvršava neke važne poslove, pred-

sednik vlade g. Vukićević dolazi na Bled sa svojom porodicom da se odmara”, javio je dopisnik beogradske *Politike* iz Ljubljane 17. juna.¹

Velimiru Vukićeviću, predsedniku vlade od aprila prethodne godine, je zaista bio potreban odmor. Jedan od prvaka Narodne radikalne stranke koji su stasali pod partijskim vođstvom Nikole Pašića, dugogodišnjeg predsednika vlade Srbije i Jugoslavije čija je smrt decembra 1926. ostavila stranku pomalo dezorijentisanu, Vukićević je mandat da sastavi vladu dobio od kralja Aleksandra posle političke krize uzrokovane izlaskom iz Uzunovićeve vlade ministara Hrvatske seljačke stranke.

Najnovija kriza bila je izazvana raspravama u skupštini oko ratifikacije Neptunskog sporazuma iz 1925, kome su se oštro protivili poslanici HSS, pošto je, po njima, predstavljao kapitulaciju Musolinijevim (Mussolini) zahtevima koji su se ticali prava italijanskih građana na teritoriji Jugoslavije.

Uprkos tome što su radikali, ne bez razloga, smatrani strankom vlasti tokom dvadesetih godina prošlog veka, oni u stvarnosti nisu uspevali da oforme jednostranačku vladu, nego su po pravilu zavisili od podrške drugih, neretko “nesrpskih” stranaka. Vukićevićeva vlada nije bila izuzetak.

Pored Radikala, u vladajućoj koaliciji 1928. su se nalazili i Demokratska stranka Ljube Davidovića, Slovenska ljudska stranka Antona Korošca i Jugoslovenska muslimanska organizacija Mehmeda Spahe. Glavni opozicioni blok činila je nedavno osnovana Seljačko-demokratska koalicija između Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića, *de facto* hrvatskog nacionalnog pokreta, i Samostalne demokratske stranke. To što je predsednik Samostalaca Svetozar Pribićević nekoliko godina ranije istupio iz Demokratske stranke zbog neslaganja sa Davidovićevom pomirljivom politikom prema HSS-u, bila je samo jedna od ironija jugoslovenske istorije. Iako je u rukovodstvu Samostalaca pored Srba bilo i Hrvata i Slovenaca, najveći deo njihovih birača su činili hrvatski Srbi.

Političku dominaciju Srba, pre svega Srba iz Srbije od pre Balkanskih ratova, u Jugoslaviji između dva svetska rata ne treba dovoditi u pitanje. Međutim, dinamika političkih saveza u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, samo ukratko opisana ovde, nalaže istoričaru da preispita pojednostavljenu sliku perioda, po kojoj su Srbi samo vladali, a ostali se nalazili samo u opoziciji (Djokić, 2010a; cf. Banac, 1984; Boban, 1965; Boban, 1974; Djilas, 1991; Gligorijević, 1979; Purivatra, 1974; Zečević, 1985).

¹ “Odmor g. Vukićevića”, *Politika*, 18.6.1928.

Ispostaviće se da je SDK predstavljala najdugovečniji politički savez u jugoslovenskoj kraljevini. Ako se u obzir uzme i svojevrsna politička dominacija Hrvatsko-srpske koalicije između 1906. i 1914. godine, onda se može reći da je odnos između Hrvata i hrvatskih Srba u najvećem delu prve polovine 20. veka bio obeležen saradnjom, a ne sukobom, uprkos tragičnom i vrlo važnom izuzetku tokom perioda Nezavisne države Hrvatske.

Ta saradnja je predstavljala jedan od ključnih faktora koji su doveli do stvaranja Jugoslavije 1918. godine. Tek kada je došlo do prvog raspada – tačnije rečeno okupacije i podela – Jugoslavije u proleće 1941, od strane nacističke Nemačke, fašističke Italije i njihovih saradnika na obodima i unutar Jugoslavije, došlo je do rata između Hrvata i Srba, koji se odvijao uporedo sa ideološkim sukobima *među Srbima* i *među Hrvatima*. Tokom 1941. izbio je na teritoriji okupirane i podeljene Jugoslavije složen, multidimenzionalni konflikt. U stvari, radilo se o više paralelnih, često međusobno isprepletenih ratova, koji su imali elemente oslobodilačkih, građanskih, revolucionarnih i ideoloških sukoba u kojima nekada nije bilo lako povući jasne linije između otpora i kolaboracije, niti nasilje izdvojiti iz lokalnog konteksta (Bergholz, 2016; Djilas, 1980; Dulić, 2005; Ivanović, 1998; Kranjc, 2012; Pavlowitch, 2008; Tomasevich, 2002).

/

U prvoj polovini 1928. godine, Skupština je postala “arena za verbalne i gimnastičke nastupe”, kako je primetio istoričar Stevan Pavlović. Optužbe za nepoštovanje zakona, korupciju i brutalnost žandarmerije, politika opstrukcije i fizički sukobi su pretili da potpuno parališu rad parlamenta (Pavlowitch, 1971, str. 72).

Čitajući stenografske beleške sa skupštinskih zasedanja iz tog perioda, u očima pada učestalost pozivanja na period Prvog svetskog rata. Ukratko, grupa radikalnih poslanika, uglavnom ratnih veterana i nekadašnjih članova četničkih i komitskih gerila koje su se borile protiv vlasti Osmanlija i Habsburga na Balkanu tokom ratova 1912 — 1918, i koji su stoga verovali da im sledeju izvesne privilegije u društvu, isticala je u prvi plan žrtvu koju su Srbi podneli za jugoslovensko ujedinjenje, a koja navodno nije dovoljno cenjena od strane ostalih. Ali išlo se i dalje, pa je tako na primer za vreme žustre rasprave 19.

juna poslanik sa Kosova Puniša Račić optužio SDK da svojom politikom navodno destabilizuje državu i dovodi Srbe u opasnost:

“...[N]ikada srpski interesi, kad ne pucaju puške i topovi, nisu više dovedeni u opasnost nego sada”, rekao je Račić, pre nego što je praktično najavio tragediju koja će se desiti narednog dana: “I gospodo, kao Srbin i narodni poslanik prema svojoj naciji i otadžbini otvoreno kažem, da ću upotrebiti i drugo oružje koje treba da zaštiti interese srpstva.”²

Opozicija iz Zagreba nije pretila oružjem, ali je konstantno iznosila kritike na račun vladajuće koalicije, koje su nekada prelazile u lične uvrede. Jednom ministru Demokrati je zamereno što tokom rata nije pokazao patriotizam kojim se sada hvali, dok su radikali optuživani za korupciju i lično bogaćenje na račun bivših muslimanskih velikoposjednika sa Kosova, iz Makedonije i Sandžaka.

Rasprave o Jugoslaviji uvek su izazivale jake emocije i raspravu. Čini se da je tako i danas, iako država koja je osnovana pre tačno 100 godina ne postoji već blizu tri decenije.

Ujedinjenje Jugoslavena se u popularnoj svesti, ali i u nekim stručnim krugovima, često doživljava kao tragična greška, kao rezultat podmuklosti i nedobronamernosti Velikih sila, odnosno Velike Srbije, tj. kao lukava prevara Hrvata i Slovenaca, i tako dalje. U najboljem slučaju, stvaranje Jugoslavije se tumači kao san grupe idealista, naivnih, a možda i neodgovornih političara i intelektualaca, koji su umesto da “ograde svoj plot” pokušali da spoje nespojivo. Pritom se previđa da je Jugoslavija nastala u “vremenu netrpeljivih” i potrajala čitav “kratki 20. vek”, koji su obeležili politička i ekonomska nestabilnost uzro-

2 Vidi izveštaje iz Narodne skupštine (tekstove sa naslovima “Robovska se čud opet javlja!” i “Jeste li vi Predsednik Parlamenta ili čuvar stoke!”), *Politika*, 20.6.1928, str. 1–3. Jugoslovenska štampa je detaljno izveštavala sa skupštinskih sednica pa je javno mnjenje bilo upoznato sa sukobima i svađama u Beogradu. Arhivski izveštaji iz tog perioda pokazuju da su jugoslovenskoj javnosti u velikoj meri bile dosadile međustranačke razmirice i česti, prevremeni izbori izazvani padom vlada. Ovo objašnjava, makar delimično, relativnu, i relativno kratkotrajnu, podršku kralju Aleksandru kada je 6. januara uveo diktaturu – podršku koju je imao, bar u početku, i od britanskih i francuskih saveznika (Djokić, 2010a, str. 97–99); do podrške, pre svega u nesprskim krajevima, je delimično došlo i zbog nerazumevanja karaktera novog režima (Nielsen, 2014, str. 82–83).

kovana pojavom ekstremističkih ideologija, nacionalni i verski sukobi i dva svetska rata (Mitrović, 1974; Hobsbawm, 1994).

Nerazumevanje postoji i kada su u pitanju alternative koje su navodno bile na raspolaganju južnoslovenskim političkim rukovodstvima pre jednog veka. Tako čak i neki istoričari smatraju – recimo u nedavno emitovanom mini-serijalu Slobodne Evrope o stogodišnjici ujedinjenja – da je Srbija odbila tajni Londonski ugovor iz 1915, kojim joj je navodno obećana Velika Srbija. Malo neobična tvrdnja, koja pak uporno opstaje u popularnom diskursu, s obzirom da je sastanak u Londonu održan bez prisustva i bez znanja Srbije; jedina zemlja kojoj je tada nešto nuđeno je bila Italija, kako bi zauzvrat ušla u rat na stranu Antante.

Tokom rata su dva sukobljena bloka nudili teritorije, koje uglavnom nisu kontrolisali, i druge ustupke zemljama koje još nisu bile stupile u rat ne bi li ih privoleli na svoju stranu. Međutim, ovi tajni ugovori po običaju nisu bili ispoštovani posle rata, niti su to mogli uvek da budu. Kao što znamo, ni Italija, jedna od četiri velike sile koje su dobile rat (ili jedna od Velikih Pet, ako računamo Japan) nije dobila sve teritorije na istočnom Jadranu koje su joj bile obećane u Londonu.

Ova i slična tumačenja događaja od pre 100 i više godina, osim što ignorišu činjenice, uglavnom pokazuju i nedostatak osećaja za širi kontekst u kom je Jugoslavije stvorena, kao i slabo razumevanje kratkoročnih i dugoročnih faktora koji su doprineli ujedinjenju. Haotična, “revolucionarna” situacija koja je nastala u jesen 1918. – na lokalnom ali i na širem, evropskom, nivou – mora se uzeti u obzir kako bi se razumeo čin od 1. decembra. Sve do pred kraj rata raspad Austro-Ugarske nije bio izvestan, a sile Antante ga nisu nužno ni priželjkivale. Može se reći da je slično bilo i sa Jugoslavijom, čije formiranje je u Beogradu 1. decembra proglasio regent Aleksandar, u prisustvu (i na poziv) predstavnika međunarodno nepriznate habsburške “Jugoslavije”, te nekolicine srpskih ministara i vojnog vrha. Uprkos nekim kasnijim tumačenjima, sve do pred kraj rata jugoslovensko ujedinjenje nije bilo izvesno, a novu državu su “velike sile” priznale tek posle nekoliko meseci.

Ujedinjenje nije moguće shvatiti bez razumevanja evolucije politike srpske vlade i habsburških Jugoslovena, pre svih Hrvata, Srba i Slovenaca, u godinama koje su prethodile stvaranju Jugoslavije. Ideja o zajedničkoj državi se pojavila na nekoliko mesta i u više verzija tokom prethodnog stoleća, i nju takođe treba staviti u širi kontekst evropske istorije, pre svega revolucionar-

nih ideja koje su dolazile iz Francuske, i nacionalno-ujediniteljskih pokreta iz centralne i južne Evrope, konkretno nemačkog i italijanskog nacionalizma. Važno je razumeti i dalekosežne političke promene s početka 20. veka u habsburškoj, trojednoj Hrvatskoj i nezavisnoj, unitarnoj Srbiji. Na kraju, mora se uzeti u obzir i uloga projugoslovenske revolucionarne omladine, organizacija poput Hrvatske napredne omladine i Mlade Bosne. (Inače, Ivo Andrić, koji je bio predsednik prve i deo miljea druge, nije pravio razliku između dve grupe).

U ovom tekstu takođe tvrdim da su 1918. godine, i pored nesumnjivog idealizma, nacionalizma, proračunatih, pragmatičkih poteza, kao i neminovnih grešaka, vodeće ličnosti među Južnim Slovenima uglavnom donosili racionalne, možda i jedino moguće odluke. U trenutku kada je Srbija, kao deo mnogo šireg “demokratskog” saveza, izlazila iz dugogodišnjeg konflikta sa Bečom i Budimpeštom kao pobednik, a Habsburška monarhija se ubrzano raspadala, Jugoslavija je predstavljala jedino logično rešenje za Južne Slovene, kako za Beograd tako i za Zagreb i Ljubljanu (ali i Sarajevo, Podgoricu i Novi Sad).

Na kraju, za razumevanje stvaranja Jugoslavije neophodno je uzeti u obzir i globalni kontekst. Jugoslavija je bila najprihvatljivije rešenje za saveznike Srbije, iako su oni, uprkos mitu o Jugoslaviji kao “Versajskoj tvorevini”, dugo oklevali sa priznavanjem nove države. Sjedinjenje Američke Države su bile prva sila koja je priznala ujedinjenu srpsko-hrvatsko-slovenačku kraljevinu, februara 1919; Britanija i Francuska su sačekale još nekoliko meseci. Bez obzira na sve, Jugoslavija je ideološki, politički i u skoro svakom smislu bila deo Nove Evrope koja se rađala na ruševinama četiri carstva, u osvit 20. veka i na kraju do tada najstrašnijeg svetskog sukoba.

/

Do preokreta na bojnopolju došlo je probijanjem Solunskog fronta sredinom septembra 1918. Potpomognuta savezničkim armijama, srpska vojska, u čijim redovima su se borili i jugoslovenski dobrovoljci, je delovala nezaustavljivo i već je 1. novembra oslobodila Beograd.

Ovo je bio neverovatan *come back* vojske koja je krajem 1915. bila poražena u zajedničkoj austrougarsko-nemačko-bugarskoj ofanzivi (Bugarska se priključila Centralnim silama zbog obećanja da će dobiti deo Makedonije koji je pripao Srbiji 1912 — 13. i delove istočne i jugoistočne Srbije i Kosovo, kao i

delove Grčke i Rumunije; srpska vlada je inače pre toga odbila predlog Antante da se odrekne Makedonije u korist Bugarske, a da zauzvrat posle rata dobije Bosnu i Hercegovinu). (O Srbiji u Prvom svetskom ratu vidi Ekmečić, 1973; Mitrović, 1984; i Mitrović, 1987).

Posle epskog povlačenja preko crnogorskih i albanskih planina u zimu 1915 — 1916, desetkovana vojska od nekih 135.000 vojnika i oficira je, zajedno sa članovima kraljevske porodice i vlade, spas našla na Krfu. Na ovom grčkom ostrvu se redovno sastajala i Narodna skupština kraljevine Srbije, pošto je među izbeglima bilo i preko 120 narodnih poslanika, od kojih su mnogi bili mobilisani pa su našli u egzilu kao deo izbegle vojske.

Za razliku od jugoslovenske vlade u Londonu tokom Drugog svetskog rata, srpska vlada na Krfu je dakle imala svoju vojsku i skupštinu, uglavnom jasnu podršku saveznika, a u zemlji se nije vodio građanski rat, odnosno nije bilo domaćih oružanih pokreta koji su joj bili suprostavljeni ili ratovali između sebe. Doduše jeste bilo izvesnih podela i neslaganja među vođama ustanka u okupiranoj Srbiji 1917. godine. Među njima je bio i Kosta Pećanac, nekadašnji pripadnik četničkih gerila koje su se borile protiv Osmanlija. U Drugom svetskom ratu Pećančevi četnici će se svrstati na stranu okupatora, a protiv vlade u izbeglištvu i protiv pokreta otpora.

Oporavljena i naoružana od strane saveznika, srpska vojska je tokom 1916. uspela da povрати manji deo Makedonije, plativši visoku cenu u bici na Kajmakčalanu (između 4.500 i 5.000 poginulih i ranjenih) — primer žrtvovanja na koji su Puniša Račić i drugovi kasnije redovno podsećali. Međutim, front je bio uglavnom miran sledećih godinu dana, što je nagnalo Žorža Klemansoa (Georges Clemenceau), predsednika francuske vlade, da savezničke vojnike na ovom delu fronta pomalo podrugljivo nazove “solunskim baštovanima” (Palmer, 1965).

/

Ako je na frontu vladalo zatišje, isto se ne može reći i za “političku scenu” kod Južnih Slovena (Janković, 1964; Janković, 1967; Jovanović, 1962; Krizman, 1989; Pleterski, 1971; Živanović, 1955). Otvorene razlike između regenta Aleksandra – koji ne odustaje od cilja proklamovanog u Nišu decembra 1914, dakle od “oslobođenja i ujedinjenja sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i

Slovenaca” – i Pašića, koji je tokom 1916. prednost davao oslobođenju Srbije, i Srba (Janković, 1967), stavljene su u stranu kako bi se likvidirao zajednički protivnik. Posle političkog procesa u Solunu 1917. godine, streljani su pukovnik Dragutin Dimitrijević-Apis i nekolicina članova “Crne ruke”, zbog navodne zavere protiv regenta Aleksandra. U tom trenutku raspad Austro-Ugarske nije bio izgledan, pa čak ni poželjan, pa se likvidacija Apisa – čija je umešanost u Sarajevski atentat bila nesumnjiva, mada ostaje nerazjašnjeno da li je inicijativa došla od Crnorukaca ili, što je verovatnije, Mladobosanaca (Cornwall, 1995; Dedijer, 1978) – treba razumeti i u kontekstu eventualnog separatnog mira sa Dvojnomo monarhijom. Zbog izricanja smrtne kazne članovima Crne ruke došlo je do pada Pašićeve koalicione vlade, ali su nekadašnji ministri iz redova Samostalne radikalne i Napredne stranke učestvovali u pregovorima sa Jugoslavenskim odborom na Krfu tokom leta 1917, odnosno na Ženevskoj konferenciji vodećih jugoslovenskih predstavnika novembra 1918.

Istovremeno, došlo je i do otvorenog političkog rivalstva između habsburških Jugoslovena koji su ostali u zemlji nakon izbijanja rata i onih koji su izbegli zbog opravdanog straha od nasilja posle atentata u Sarajevu. Ovi drugi su preko Firence otišli u London, gde su, iz četvrti Earl’s Court, vodili Jugoslavenski odbor. Na čelu Odbora se nalazili dalmatinski Hrvati Ante Trumbić i Frano Supilo, a među članovima su bili i Ivan Meštrović, hrvatski vajar svetuskog glasa, i Mihajlo Pupin, ugledni i uticajni profesor na njujorškom univerzitetu Kolumbija (Columbia), koji je bio rodom Srbin iz Banata. Iako po mnogo čemu različiti, Meštrović i Pupin su odrasli u sličnim društvenim prilikama, na ruralnim, multi-etničkim i multi-konfesionalnim obodima Habsburške monarhije, gde se narodni ep mešao sa relativno novim južnoslovenskim nacionalnim ideologijama i gde se osećao uticaj italijanskog i centralnoevropskog nacionalizma (cf. Meštrović, 1961; Pupin, 1996).

Supilo se povukao 1916. godine, posle sukoba sa Trumbićem, do kog je došlo zbog neslaganja u pogledu dalje saradnje sa Pašićevom vladom. Inače, i nevezano sa ovaj sukob, rad odbora je delimično finansirala srpska vlada, sa izuzetkom Trumbića i Supila, koji nisu primali direktnu srpsku pomoć kako bi zadržali nezavisnu poziciju naspram vlade. Rad Odbora su podržavali i tada vodeći britanski poznavaoi istočne Evrope, poput istoričara Siton-Votsona (R.W. Seton-Watson), koji je, zajedno sa Tomašom Masarikom (Tomáš Garrigue Masaryk), vođom pokreta za ujedinjenje Čeha i Slovaka, predavao na tek osnovanoj Školi za slovenske studije Univerziteta u Londonu.

U međuvremenu, Jugoslavenski klub poslanika u austrijskom parlamentu maja 1917. poziva na ujedinjenje Južnih Slovena *unutar* Habsburške monarhije. Istog leta dolazi do sastanka Jugoslavenskog odbora i srpske vlade na Krfu, koji izdaju *de facto* kontra-deklaraciju, pozivajući na ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca sa Srbijom u jednu nezavisnu jugoslovensku državu. Deklaraciju sa Krfa prihvata i Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje, koji su nekoliko meseci ranije u Parizu osnovale pristalice ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom, i sa južnoslovenskim pokrajinama u Habsburškoj monarhiji.

Dakle, kako je primetio istoričar Slobodan Jovanović, tokom rata za stvaranje južnoslovenske države izjasnili su se: srpska vlada, srpski regent i srpske opozicione stranke; južnoslovenska emigracija u Londonu; hrvatski, slovenački i srpski političari u Austro-Ugarskoj; i crnogorska emigracija (Jovanović, 1995, str. 32). Ako Pašiću nije bila strana ideja proširene Srbije, odnosno Jugoslavije kojom bi dominirali Srbi iz Srbije od pre Balkanskih ratova, u jugoslovensko jedinstvo je verovala praktično cela srpska inteligencija, koja je u svojim redovima imala federaliste i republikance i koja je do izvesne mere uticala na vladu da zauzme jugoslovenski kurs početkom rata (Mitrović, 1984; Prpa, 2018; Trgovčević, 1986).

Takođe su i dve glavne crkve – Srpska pravoslavna i Rimokatolička crkva u Hrvatskoj i Sloveniji – uglavnom podržavale južnoslovensko ujedinjenje (Cornwall, 2011; Radić, 2011). Danas je malo poznato da je episkop Nikolaj Velimirović bio aktivni i javni pobornik Jugoslavije (u Londonu je tokom rata u društvu Dimitrija Mitrinovića, idejnog oca Mlade Bosne, vodio projugoslovenske aktivnosti), a kasniji zagrebački nadbiskupi Bauer i Stepinac su bili članovi Hrvatsko-srpske koalicije (Bauer), odnosno pridružili su se južnoslovenskim dobrovoljcima na Solunskom frontu (Stepinac). Na kraju, prvi i jedini predsednik kratkotrajne slovenačko-hrvatsko-srpske države, i kasnije vodeći slovenački političar u Jugoslaviji između dva svetska rata, bio je katolički sveštenik Anton Korošec.

Slično je bilo i sa južnoslovenskim Jevrejima, pa je glavni rabin kraljevine Srbije Isak Alkalaj tokom rata agitovao za Srbiju i Jugoslaviju u Sjedinjenim Državama,³ dok je pukovnik srpske vojske David Albala to isto činio uporedo sa propagiranjem stvaranja države Izrael (Vidaković-Petrov, 2017). U Jugoslaviji su se prvi put u istoj državi našli Aškenazi i Sefardi koji su govorili srpsko-hr-

3 “Obituary: Isaac Alcalay dies; former Chief Rabbi”, *New York Times*, 30 December 1978.

vatski (tako je ovaj južnoslovenski jezik spajao dve grupe koje su ranije bile jezički udaljene jedna od druge, s obzirom da su prvi pretežno govorili *jidiš*, a drugi *judeo-španski*), što je dovelo do toga da Jugoslaviju podrže i cionisti i Jevreji koji su pripadali drugim političkim ideologijama (Goldstein, 2000; Rock, 2018). Bošnjaci-muslimani možda jesu bili na marginama procesa koji su doveli do ujedinjenja, ali i njihovi vodeći intelektualci nisu bili protiv Jugoslavije, a muslimanski vojnici iz Sandžaka, Kosova i Metohije borili su se u redovima srpske i crnogorske vojske (Šarenac, 2015). Političke vođe bosanskih Muslimana posle rata su nesumnjivo prihvatili jugoslovenski okvir koji im je pružao utočište od srpskog, odnosno hrvatskog nacionalizma, kako je to pokazao francuski historičar Ksavije Bugarel (Xavier Bougarel, 2003; 2017). Uostalom, od svih vodećih stranaka jedino je Jugoslovenska muslimanska organizacija, koja je pod vođstvom Mehmeda Spahe izrasla u nacionalni pokret bosanskih Muslimana, imala prefiks “jugoslovenska” u imenu.

Praktično među svim ovim grupama i pojedincima su postojale razlike u viziji buduće države, ali pred kraj rata zaista niko nije zastupao bilo kakvu drugu opciju osim ujedinjenja Južnih Slovena. Čak ni crnogorski kralj Nikola i njegove pristalice nisu bili protiv Jugoslavije u kojoj bi bile sačuvane crnogorska državnost i monarhija (Vujović, 1962).

/

Uporedo sa uspesima srpske vojske u jesen 1918, stvari su se kretale munjevitom brzinom i u južnoslovenskim teritorijama Habsburške monarhije. U Zagrebu je 8. oktobra formirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Samo dan nakon što je Austro-Ugarska 28. oktobra uputila Sjedinjenim Američkim Državama molbu za mir, proglašeno je otcepljenje od Dvojne monarhije i formiranje “tranzicione” Države Slovenaca, Hrvata i Srba, koja je uskoro trebalo da se ujedini sa nezavisnim kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. Zagreb je dakle činom od 29. oktobra 1918. u stvari odbacio Majsku i započeo implementaciju Krfske deklaracije.

Istog dana su hrvatski sabor i ban Mihalović priznali vrhovnu vlast Narodnog vijeća. Time su institucije hrvatske trojedne kraljevine prihvatile ulazak Hrvatske u državu troimenog naroda, odnosno prestanak postojanja nezavisne Hrvatske (posle desetak sekundi njenog postojanja, kako je to primetio

Boris Dežulović u tipično duhovitom i pronicljivom tekstu⁴), više od mesec dana dana pre nego što je došlo do ujedinjenja sa Beogradom. Srbija zaista jeste 1. decembra 1918. svoju nezavisnost “utkala” u Jugoslaviju, kao što je to učinila nedelju dana ranije Crna Gora ujedinjenjem sa Srbijom. Ali je i Hrvatska napravila sličnu, makar i simboličnu, “žrtvu” još krajem oktobra.

Najveću opasnost po jugoslovensko ujedinjenje u tom trenutku su predstavljale Rumunija i Italija, dve ratne saveznice Srbije. Prva je posle rata dobila istočni deo Banata oko Temišvara; zapadni deo je pripao Jugoslaviji, a manji deo Mađarskoj, iako su tajnim bukureštanskim ugovorom iz 1916. saveznici obećali Rumuniji ceo Banat. S druge strane, italijanske trupe su pretile da okupiraju istočni Jadran, pozivajući se na tajni londonski ugovor. Italija je pomagala i pristalice kralja Nikole, u nadi bi ovi mogli da spreče ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom i ostalim južnoslovenskim pokrajinama.

U ovakvim okolnostima, 4. novembra 1918. Narodno vijeće u Zagrebu šalje apel za pomoć saveznicima. Srpska komanda odmah upućuje trupe u Dalmaciju, Srem i Slavoniju. Srpska vojska, zajedno sa francuskim trupama, zaustavlja italijansko napredovanje u Dalmaciji i kod Rijeke, dok je jedan bataljon sastavljen od bivših srpskih ratnih zarobljenika sprečio da Italijani uđu u Ljubljanu.

Srpska vlada je priznala Državu SHS početkom novembra, za vreme sastanka u Ženevi sa predstavnicima Narodnog vijeća i Jugoslavenkog odbora. Ženevska deklaracija, koju je podržala i srpska opozicija, je podrazumevala ujedinjenje na ravnoj nozi — između, može se reći, neravnopravnih partnera — ali je na kraju bila odbačena zbog protivljenja Pašića i Pribićevića.

U Zagrebu se tada nalazio potpukovnik srpske vojske Dušan Simović. On je izvestio svoju komandu da svi Srbi i većina Hrvata i Slovenaca podržavaju zajedničku državu sa Srbijom pod dinastijom Karađorđevića, uprkos republikanskim i federalističkim idejama među nekim Hrvatima.

Ima još izvora koju upućuju na većinsko raspoloženje u hrvatskim krajevima u korist ujedinjenja sa Srbijom. Međutim, kako su se mase u Hrvatskoj, Sloveniji ili u Bosni i Srbiji zaista osećale nije moguće tvrditi sa velikom pouzdanošću. Većina ljudi je verovatno slavila kraj rata, iako je postojao strah od

4 “Deset krvavih sekundi”, Internet stranica televizije N1 (za Hrvatsku), 28.11.2018 (http://hr.n1info.com/Kolumne/Boris-Dezulovic/a351502/Kolumna-Borisa-Dezulovica-Deset-krvavih-sekundi.html?fbclid=IwAROHYqd63gIKNg8vziBUDZB_UnFhae65zs_sZstSnsogTRYh-HOWjtijHTY4 – pristup tekstu 6.12.2018).

nastavka sukoba, pre svega sa Italijanima. Mnogi, možda i većina, su najverovantije bili “nacionalno indiferentni” naspram jugoslovenstva (da pozajmim formulaciju koju u svojim studijama habsburške centralne Evrope u 19. veku koriste istoričari Piter Džadson (Pieter Judson, 2006) i Tara Zara (Zahra, 2010)). Većini stanovnika nastajuće Jugoslavije najverovatnije je najvažnije bilo da im nova država obezbedi mir, red i hranu, čija nestašica se posebno osećala u zadnjim mesecima rata.

Narodno vijeće je nesumnjivo bilo za ujedinjenje sa Srbijom. Jedino su se poslanici tada male Seljačke stranke protivili brzini kojom se hitalo u uniju sa Beogradom, bojeći se da će posebni hrvatski identitet nestati u poznojesenjoj magli, da parafraziramo Radića, ali nisu bili protiv ideje ujedinjenja kao takve. Krajem 1918. čak su i frankovci podržavaju stvaranje južnoslovenske države.

Posebno se žurilo poslanicima iz Dalmacije, koji su inače većinom bili pravaši. Bojeći se italijanske okupacije, oni su pretili da će da proglase ujedinjenje sa Beogradom bez Zagreba ukoliko Narodno vijeće bude oklevalo. Pretežno srpske opštine u Bosni, Hercegovini i Vojvodini su takođe vršile pritisak da se ove pokrajine što pre ujedine sa Srbijom. Novi Sad je proglasio ujedinjenje sa Beogradom 25. novembra, a dan kasnije isto je učinila i Podgorička skupština, uprkos otporu pristalica kralja Nikole. Raspoloženje za ujedinjenjem bilo je očigledno i među slovenačkim političkim vođama tokom jeseni 1918. godine, klerikalcima i liberalima. Trumbić, koji se tada nalazio u Parizu, je takođe smatrao da ne treba oduglovlačiti, pre svega zbog prisustva italijanskih trupa u njegovoj rodnoj Dalmaciji.

Krajem novembra delegacija Središnjeg odbora Narodnog vijeća je doputovala u Beograd da formalno zatraži ujedinjenje sa Srbijom. Regent Aleksandar je primio delegate iz Zagreba 1. decembra, u 8 sati uveče, u kući porodice Kršmanović na Terazijama (koja mu je služila kao privremena rezidencija, pošto je dvor bio oštećen u ratu).

U ime Narodnog vijeća, dr Ante Pavelić (zubar) je obavestio prisutne da je na sednici od 24. novembra doneta odluka da se Država Slovenaca, Hrvata i Srba ujedini sa Srbijom i Crnom Gorom. Novom državom, smatralo je Narodno vijeće, treba da vlada kralj Petar, odnosno u njegovo ime regent Aleksandar, a ujedno bi bila obrazovana i “jedinstvena parlamentarna vlada na području Jugoslovenske države uz jedinstveno narodno predstavništvo”. Tokom prelaznog perioda bi se uspostavila “odgovornost državne vlade prema modernim parlamentarnim načelima”, a vlast bi obavljali postojeći regionalni organi.

Posle pokliča kralju Petru, regentu Aleksandru, “cijelom ujedinjenom srpsko-hrvatsko-slovenskom narodu” i “slobodnoj, ujedinjenoj Jugoslaviji”. Aleksandar je proglasio “ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.”⁵

Hrvatski koreni jugoslovenske ideje su nesumnjivi, kao i njena neodvojivost od tzv. ilirskog preporoda. Pokret koji je predvodio Ljudevit Gaj je prvi dao kulturne i političke konture jugoslovenskom – i hrvatskom – nacionalizmu tridesetih godina 19. veka. Odluka “Ilira” da odbace kajkavski, koji su i sami govorili, u korist štokavskog, koji su govorili većina Srba i na kom je štampana dubrovačka književnost, imaće dugotrajne posledice po sudbinu ideje o stvaranju zajedničke države Srba i Hrvata. Manje je poznato da su i tadašnji južnoslovenski privrednici uviđali prednost zajedničkog jezika i potencijal većeg tržišta, pa su podržavali uspostavljanje bližih veza između Hrvata i Srba (Stoianovich, 1989, str. 270—272). Tridesetak godina kasnije biskup Josip Juraj Štrosmajer (Strossmayer) i istoričar i katolički sveštenik Franjo Rački su osnovali Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti – danas (kao i između 1941. i '45, ali u drugačijem kontekstu), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Uloga Hrvatsko-srpske koalicije u formulisanju jugoslovenstva kao političkog programa, odnosno promovisanju ideje o troimenom narodu Srba-Hrvata-Slovenaca početkom 20. veka je dobro poznata.

Međutim, ne treba zaboraviti ni isto tako dugu istoriju spoznaje o jezičkoj i etničkoj srodnosti Južnih Slovena među srpskim i crnogorskim intelektualcima još od kraja 18. veka (Jovan Rajić, Dositej Obradović, Vuk Karadžić, Petar Petrović Njegoš – svi su bili sveštena lica, bar u jednom periodu života, osim Karadžića, koji se međutim školovao u manastiru). Jak element pragmatizma, odnosno spoznaje da samo u saradnji sa ostalim južnoslovenskim i balkanskim narodima Srbija može da postane nezavisna država sposobna da se odupre osmanskom, habsburškom i ruskom imperijalizmu, uočljiv je u Načertaniju

5 “Delegati Narod.[nog] vijeća pred Regentom Aleksandrom”, Ferdo Šišić (priredio), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914 — 1919*, Zagreb: Matica hrvatska, 1920, str. 280–283.

Ilije Garašanina, ministra unutrašnjih poslova (i kasnije premijera) autonomne srpske kneževine, kontroverznom i dugo godina tajnom dokumentu iz 1844. godine. Slične ideje mogu se naći i u jednom ranijem dokumentu, pismu Save Tekelije Napoleonu, pisanom tačno 40 godina ranije, u prvoj godini Prvog srpskog ustanka (Tekelija, 1989, str. 131—47). Ta vrsta pragmatizma – da je srpsko ujedinjenje moguće jedino unutar šireg jugoslovenskog, odnosno balkanskog jedinstva (a obično se podrazumevala i vodeća uloga Srbije i Srba u budućoj državi) – bila je prisutna i kod Pašića. Na sličan način, da se Hrvati mogu ujediniti jedino u široj jugoslovenskoj zajednici, razmišljali su i Trumbić i Radić, a kasnije i Maček.

/

Kraljevina SHS je po mnogo čemu bila arhetipna država-naslednica Austro-Ugarske. Po svojoj etničkoj, verskoj i jezičkoj raznovrsnosti bila je mini verzija nekadašnje Dvojne monarhije. Složeno istorijsko nasleđe i zakasnela – svakako u poređenju sa zapadnom Evropom – i regionalno nejednaka modernizacija predstavljale su prepreke ujedinjenju. Tokom ratova 1912 — 18. stanovništvo buduće države podnelo je ogromne gubitke, dok je infrastruktura bila ozbiljno oštećena. Nasilje se nastavilo i posle 1918, po čemu Jugoslavija nije bila izuzetak – nastavak oružanih sukoba širom Evrope naveli su istoričara Roberta Gervarta da zaključi da 1918. nije došlo do kraja Prvog svetskog rata (Gerwarth, 2016).

Četvorogodišnji globalni sukob nekada poznat kao Veliki rat (1914 — 1918) je u stvari bio središni period “duge decenije” rata i revolucije, koju su obeležile invazija Italije na osmansku Libiju 1911, Balkanski ratovi, zatim revolucije u Rusiji, Mađarskoj i Nemačkoj, sukob u Irskoj, i grčko-turski rat i razmena stanovništva. U tom kontekstu, oružani sukobi u delovima Jugoslavije i politički atentati u godinama nakon ujedinjenja nisu predstavljali izuzetak u globalnom kontekstu, mada jesu doprineli nestabilnosti nove države.

Jugoslavija je bila projekat pomirenja već 1918, a ne tek 1945. Stanovništvo buduće jugoslovenske države ratovalo je na suprotstavljenim stranama tokom Prvog svetskog rata, ali taj sukob nije u suštini bio etnički, ne samo zato što su mnogi habsburški Srbi ostali lojalni Dvojnoj monarhiji, dok su neki Hrvati i Slovenci ratovali kao dobrovoljci na strani Srbije.

Ni srpska vojska nije bila etnički homogena: u njenim redovima borili su se i srpski Jevreji i Romi, ali i mobilisani Albanci, Makedonci i Muslimani sa teritorija koje se pripale Srbiji posle Balkanskih ratova. Na solunskom frontu u sastav srpske vojske ulazi tzv. Jugoslovenska divizija, sastavljena od dobrovoljaca i bivših ratnih zarobljenika, habsburških Slovenaca, Hrvata i Srba; među njima je bilo i nešto Čeha i drugih Slovena iz Dvojne monarhije.

Srpsko-hrvatsko-slovenačko kraljevstvo jeste u nekom smislu bila manja verzija Austrugarskog carstva, ali je to takođe bila i nacionalna država Južnih Slovena, bazirana na načelima, insistirali su njeni državnici, liberalne demokratije, parlamentarne monarhije i slobodnog seljaštva u čijem je vlasništvu zemlja koju obrađuje. Dakle, i prva Jugoslavija je počivala na, za to vreme, revolucionarnim principima, kako je primetio Stevan Pavlović (Pavlowitch, 1971, str. 55).

/

Jugoslavija možda jeste nastala u odjeku pucnja u Sarajevu 28. juna 1914, da parafraziramo britanskog pisca i pesnika Lorensa Darel (Lawrence Durrell),⁶ ali ona nije stvorena na Konferenciji mira u Parizu. Ipak, sudbina jugoslovenske države između dva rata bila je neraskidivo povezana sa sudbinom Pariskog mira.

Na petogodišnjicu Sarajevskog atentata (i 530-godišnjicu Kosovskog boja), sile pobednice nametnule su Nemačkoj nepovoljan mirovni ugovor koji je potpisan u Versajskoj palati, na istom mestu na kom je Francuska bila prinuđena da potpiše ponižavajući mir posle poraza od Pruske 1871. – nakon čega je došlo do ujedinjenja Nemačke. Dolazak nacista na vlast u Nemačkoj početkom tridesetih godina prošlog veka nije moguće razumeti izvan konteksta nemačkog društva osakaćenog ratom i posledicama Versajskog mira.

Nacizam je naravno predstavljao još radikalniju verziju italijanskog fašizma. Jedan od glavnih razloga za revizionističku politiku Musolinijeve Italije je bila upravo Jugoslavija, odnosno neuspeli pokušaj Italije da ostvari svoje maksimalističke teritorijalne aspiracije na istočnom Jadranu na kraju Prvog svetskog rata. Da su srpska vlada i vojska napustile jugoslovensku liniju, gotovo je izvesno da bi Rim ostvario svoje ciljeve na Jadranu.

6 Vidi Darelovu pesmu "Sarajevo", prvi put objavljenu u *Times Literary Supplement*, 26.1.1951.

Jugoslavija nije prouzrokovala međunarodnu krizu između dva svetska rata, ali je dakle bila, manje ili više direktno, povezana sa nekim od glavnih uzroka krize koja je krajem tridesetih godina kulminirala Drugim svetskom ratom.

Članovi jugoslovenske delegacije na Konferenciji mira u Parizu su verovali da predstavljaju državu koja će biti sastavni deo jednog novog međunarodnog poretka baziranog na pravdi i slobodi, koji je trebalo da obezbedi dugogodišnji, ako ne i večiti mir (Djokić, 2010b; Lederer, 1963; Mitrović, 1969).

Uprkos protivljenju Italije, Konferencija mira je praktično priznala novu državu u maju 1919, skoro pet meseci posle početka svog rada, odnosno više od šest meseci posle prvodecembarskog čina, kada je u pretposlednjoj verziji mirovnog ugovora sa Nemačkom pomenuta kraljevina “Srbija, Hrvatska i Slavonija [sic!]”. Slovna greška koja je najviše smetala slovenačkim članovima delegacije, ispravljena je u konačnoj verziji mirovnog ugovora sa Nemačkom potpisanog 28. juna. U Versajskom ugovoru se prvi put u jednom tako važnom međunarodnom dokumentu pominje srpsko-hrvatsko-slovenačka država, i on se zbog toga smatra njenom krštenicom, mada je ispravnije reći da se radilo o međunarodnom priznanju nove države.

Diplomatska veština Pašića, Trumbića i ostalih članova jugoslovenske delegacije nije bila mala, ali je bilo jasno i da je tadašnja međunarodna zajednica prihvatila ideju o etničkom jedinstvu Jugoslovena. Međutim, teško je zamisliti da bi sile pobednice podržale Jugoslaviju da njeno rukovodstvo nije pokazalo posvećenost liberalnoj demokratiji. Paralelno sa mirovnom konferencijom, u zemlji su vršene pripreme za izbore, na kojima su punoletni muškarci imali pravo glasa (žene su dobile pravo glasa tek 1945, po čemu Jugoslavija takođe nije bila izuzetak), i vodile su se rasprave o novom ustavu u privremenom parlamentu.

Zaista, demokratija je igrala važnu ulogu u stvaranju jugoslovenske države. Austro-Ugarska je bila manje opresivna nego što to tvrde njeni kritičari (i manje tolerantna nego što to smatraju neki njeni advokati). Do političke dominacije Hrvatsko-srpske koalicije došlo je zahvaljujući uverljivoj pobedi na izborima za Sabor 1906. godine. U isto vreme, predratna Srbija je bila pri-

vlačna Južnim Slovenima između ostalog i zato što je posle 1903. bila viđena kao nezavisna, demokratska država koja se odupirala dvema imperijama, Osmanskoj i Habsburškoj. Bez obzira na svu limitiranost srbijanske demokracije, na korupciju i mešanje vojnih krugova u politički život, u očima mnogih habsburških Jugoslovena, Beograd je predstavljao sve poželjniju alternativu još i pre pobjeda srpske vojske u Balkanskim ratovima.

Razlike tokom Prvog svetskog rata između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u pogledu uređenja buduće države dobro su poznate. Ipak, oni autori koji vide samo sukobe, previđaju da nijedna strana nije dovela u pitanje ujedinjenje u zajedničku, nacionalnu državu, pod “narodnom” dinastijom Karađorđevića. Zagovornici Jugoslavije su i pored izvesnih političkih i ideoloških razlika smatrali da su Srbi, Hrvati i Slovenci tri “plemena” jednog naroda. Njihova tvrdnja da Slovenci govore isti jezik kao Srbi i Hrvati je naravno bila preterana, ali zaista nije bilo lako – kao što nije ni danas – povući jasne lingvističke granice između Slovenije, Hrvatske, Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Srbije, Makedonije (i Bugarske).

Takođe, ne treba zaboraviti ni unutar-etničke sukobe: u srpskoj koalicionoj ratnoj vladi; između Pašića i regenta Aleksandra; Solunski proces; odnosno između Jugoslavenskog odbora i Jugoslovenskog kluba; i između Trumbića i Supila, unutar Jugoslavenskog odbora.

/

Jugosloveni su verovali u moralnu opravdanost njihove borbe. Zagovaranje nacionalnog samoopredeljenja i liberalno-demokratskih vrednosti od strane njihovih saveznika, pre svih američkog predsednika Vilsona (Wilson), im je išlo na ruku. Uprkos brojnim unutrašnjim razlikama po pitanju priode buduće države, oni su, zajedno sa zapadnim saveznicima, bili deo fronta protiv nedemokratskih imperija, Austro-Ugarske i Nemačke, kao i Bugarskoj – čiji vladar je sebe nazivao carem (i uzgred je bio nemačkog porekla).

Jugoslavija je bila utemeljena na demokratskim vrednostima i međunarodnoj pravdi, uveren je bio Milenko Vesnić, srpski poslanik u Parizu, član jugoslovenske mirovne delegacije i jedan od autora povelje Lige naroda. Rat koji je izbio 1914. je predstavljao kulminaciju borbe između demokracije i tiranije, smatrao je Vesnić. Po njemu, višedecenijska “[b]orba između Austro-Ugarske

i Srbije je [bila] politička i ekonomska samo po svom spoljašnjem izrazu. U suštini svojoj to je [bio] stalni, otvoreni a nepomirljivi sukob između apsolutizma i demokracije”.

U duhu vremena, Vesnić je ideološki rat kojim je započeo dvadeseti vek objašnjavao navodnim drevnim karakteristikama čitavih skupina naroda: dok su “Germanci”, koji su po njemu doveli Mađare u Evropu, “gledali ideal društvenog uređenja u vlasti, dotle su ga drugi (Gali, Slaveni, Anglo-saksonci i t. d.) tražili u pravdi i slobodi” (Vesnić, 1920, str. 11, 8).

Interpretacija svetskog rata kao sukob između demokratije i tiranije, između civilizovanih i necivilizovanih naroda, je naravno bila problematična, ali slično su razmišljali i saveznici Srbije. R.G.D. Laffan (Laffan), istoričar sa Univerziteta u Kembridžu (Cambridge), je u predgovoru svoje knjige *The Serbs* iz 1918, objasnio da mu je ideju za podnaslov – *Guardians of the Gate* – dao britanski premijer Lojd Džordž (Lloyd George), koji je u više navrata nazvao Srbe braniocima hrišćanstva i civilizovane Evrope. Klauzula o krivici Nemačke za izbijanje rata, koja je uneta u Versajski mirovni ugovor, bila je doneta i zbog uverenja pobednika, pre svih Francuske i Britanije, da je Nemačka svojim postupcima u ratu pokazala da ne pripada civilizovanom svetu. Klemanso (Clemenceau) je tokom pregovora u Parizu smatrao da mirovni ugovor sa Nemačkom treba do izvesne mere da bude pravedan, ali da Nemci nisu u stanju da razlikuju pravdu od nepravde. Takođe, Francuzi i Britanci su tražili da se bivši nemački car Vilhelm (Wilhelm) kazni – čak i vešanjem – zbog “vrhunskog kršenja međunarodnih moralnih načela” (Watson, 2008, str. 90, 92). Posle izlaska iz rata carske Rusije zbog izbijanja revolucije u februaru 1917, odnosno ulaska u rat na stranu Antante Sjedinjenih Američkih Država u leto iste godine, ovakva gledišta su samo na prvi pogled delovala nešto uverljivije.

Kada je Jugoslovenski klub izdao već pomenutu deklaraciju maja 1917, Trumbić je apelovao na britanski parlament da je ignoriše, pošto njeni autori nisu predstavljali stvarnu volju naroda i jer su sedeli u jednoj nedemokratskoj instituciji kakva je bila austrijski Rajhsrat (*Reichsrat*) (Trumbitch, 1917).

Autori Krfske deklaracije su tvrdili da su Srbi, Hrvati i Slovenci “troimeni narod, jedan isti po krvi, po jeziku govornom i pisanom, po osećajima svoga jedinstva, po kontinuitetu i celini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi”. Oni su Jugoslaviju videli kao “ustavnu, demokratsku i parlamentarnu monarhiju na čelu sa dinastijom Karađorđevića...”. Kao njegovi “autorizovani predstavnici”, zahtevali su da srpsko-hrvatsko-slovenački narod “na osnovu načela

slobodnog samoopredeljenja naroda, bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi”, zasnovanoj na “*modernim i demokratskim principima...*”⁷

/

Velja Vukićević nikada nije otišao na odmor na Bledsko jezero, bar ne kao predsednik vlade. Puniša Račić je 20. juna 1928. pucao na skupštinske poslanike HSS nakon što mu je jedan od njih dobio da je “opljačkao begove”. Posle tragičnog ubistva hrvatskih poslanika Vukićević je podneo ostavku. Nakon kratkotrajnog eksperimenta sa kabinetom Antona Korošca – jedinim predsednikom vlade Jugoslavije između dva svetska rata koji nije bio Srbin — kralj Aleksandar je 6. januara 1929. godine ukinuo parlament, zabranio (sektaške) političke stranke i proglasio diktaturu.

Samo deset godina posle ujedinjenja, Jugoslavija je dakle odbacila jednu od svojih osnovnih ideologija – liberalnu-demokratiju. Tako nešto se moglo naslutiti, s obzirom na političku nestabilnost i represiju nad političkim protivnicima (npr. hapšenje Stjepana Radića ili zabrana Komunističke partije Jugoslavije 1921. posle atentata na ministra odbrane, na osnovu Zakona o zaštiti države kojim će 1929. da budu zabranjene i ostale stranke), odnosno Aleksandrovom redovnom mešanju u politiku, te krizu demokratije u Evropi.

Međutim, kralju je posle januara 1929. bilo stalo da ima makar i simboličku podršku glavnih političkih stranaka koje je tek bio ukinuo, pa su se tako u vladi generala Živkovića, koji je bio nestranačka ličnost, našli predstavnici svih glavnih stranaka, uključujući i Hrvatsku seljačku. Osim Korošca, koji je ušao u u Živkovićevu vladu uz podršku Slovenske ljudske stranke, čiji je bio predsednik, svi ostali ministri su zbog saradnje s režimom bili isključeni iz svojih stranaka (koje inače zvanično nisu više postojale, ali su u stvarnosti nastavile sa aktivnostima, za razliku od perioda posle 1945, kada stranke nisu bile zvanično ukinute ali su, osim vladajuće KPJ, u stvarnosti prestale da postoje).

Korošec je, dakle, bio trostruki izuzetak: prvi i jedini predsednik kratkotrajne Države Slovenaca, Hrvata i Srba; jedini predsednik jugoslovenske vlade između dva svetska rata koji nije bio Srbin; i jedini vođa stranke koji je podržao

7 “Krfaska deklaracija od 20. (7.) jula 1917.”, Šišić, *Dokumenti*, 96–99. (Kurziv dodao D. Đ.).

diktaturu kralja Aleksandra ulaskom u vladu. Vladko Maček, novi predsednik HSS, je pozdravio ukidanje centralističkog ustava iz 1921. i parlamenta u kom je pala hrvatska krv, ali njegova očekivanja da će se Jugoslavija vratiti na polaznu tačku i reorganizovati kao “složena država” nisu ispunjena, pa se i on okrenuo protiv novog režima. Pribićević i Maček će biti zatvarani, kao i neki drugi politički protivnici Aleksandrove diktature.

Kralj Aleksandar će neuspešno pokušati da ojača, ili možda stvori, drugi kamen temeljac zajedničke države – jugoslovensku naciju. Diktaturu je predstavljao kao neophodnu meru kojom bi se sačuvalo narodno i državno jedinstvo. Političke stranke su po njemu bile izvor nestabilnosti i krize, a pošto je parlamentarni, višestranački sistem doveo zemlju na rub građanskog rata, navodno nije bilo izbora nego da se ukinu posrednici između vladara i naroda. (Moguće je, u tom smislu, povući izvesnu paralelu sa inače ideološki suprotstavljenim verovanjem u neophodnost uvođenja diktature proletarijata koju je u međuratnom periodu zagovarala, a posle 1945. jedno vreme i sporovodila, KPJ).

Slične reči izgovorio je i jedan drugi diktator, maršal po činu i Josip po imenu – Poljak Pilsudski (Józef Piłsudski), koji je tri godine ranije uveo diktaturu u Poljskoj pod izgovorom da političke stranke vode zemlju u podele i propast. Osim Čehoslovačke, sve habsburške naslednice, ali ne samo one, su tokom međuratnog perioda postale diktature. Ni čehoslovačka demokratija nije bila idealna iz ugla manjina, a slovački otpor češkoj dominaciji je podsećao na odnos Hrvata prema Srbima u Jugoslaviji.

Aleksandar je bio svestan snažnog otpora centralizmu koji su mnogi izjednačavali sa srpskom dominacijom, pa je, istovremeno sa promenom imena države u “Jugoslavija”, u oktobru 1929. uveo i kvazi-federalne jedinice, nazvane banovinama po hrvatskoj (ali i bosanskoj) tradiciji. Granice banovina su navodno bile zacrtane na osnovu ekonomskih i geografskih kriterijuma; nazvane su po rekama, odnosno moru, jer voda, za razliku od planina, spaja ljude i simboliše jedinstvo (ova simbolika je preuzeta iz francuske političke tradicije). Dve godine kasnije kralj je “darovao” narodu novi ustav, čime je u stvari samo postalo jasno da diktatura nije bila prolazna mera, dok se zemlja ne stabilizuje, kako su mnogi mislili 1929, uključujući i zapadne saveznike Beograda, nego je bila tu da ostane.

Međutim, u Jugoslaviji će doći do delimičnog napuštanja evropskog trenda ka diktaturi posle atentata na Aleksandra u Marselju 1934. godine. U drugoj polovini tridesetih godina se održavaju kvazi-demokratski izbori i vode pregovori

o rešavanju hrvatskog pitanja u vlasti i u opoziciji. Kao i tokom dvadesetih, jugoslovenske vlade i opozicioni savezi su bili multietnički i multireligiozni po svom sastavu. Drugim rečima, postojao je pluralizam mišljenja, a ukinutim strankama – osim Komunističkoj – je bila dozvoljena javna aktivnost i učešće na izborima. Komunistička partija je bila ilegalna i po članstvu mala, ali je imala sve više simpatizera, posebno među studentima. Istini za volju, treba dodati i da su mnogi studenti pripadali i krajnje desničarskim opcijama (ljotićevcima u Beogradu, ustašama u Zagrebu), a jedan broj i strankama centra, poput Demokratske, odnosno Samostalne demokratske stranke.

Za razliku od drugih delova istočne i centralne Evrope, političko nasilje je bilo relativno niskog intenziteta — uz značajne izuzetke poput atentata na kralja Aleksandra 1934. godine. Ekstremne političke opcije su bile relativno slabe, a nije bilo ni izraženog antisemitizma, uprkos tome što je jugoslovenska vlada, pod pritiskom nacističke Nemačke, usvojila dva antisemitistička zakona 1940. godine. Ovo vidimo i po tome što su Jevreji iz centralne Evrope spas od anti-semitizma tokom tridesetih godina neretko tražili u Jugoslaviji (Cf. Rochlitz, 2011).

Jugoslavija je bila diktatura bez pravog diktatora posle 1934. godine. Vršilac ove dužnosti, knez Pavle, je 1939. postigao sporazum sa HSS, odnosno SDK, ali ne i sa srbijanskom opozicijom koja je zahtevala ukidanje diktature. On nije želeo da ukine diktaturu, tvrdeći da mu to nije bilo u opisu “radnog mesta” i pravdajući se da bi time oslabio položaj krune, uprkos savetima stručnjaka za ustavno pravo (Djokić, 2010a, str. 146). Uglavnom doživljavan kao britanski đak koga je više zanimala savremena evropska umetnost nego balkanska politika, knez-namesnik je početkom 1939. sa relativnom lakoćom uklonio predsednika vlade Milana Stojadinovića, koji je imao ambicije da postane jugoslovenski Mussolini, kao što je isto tako lako smenio Bogoljuba Jevtića četiri godine ranije.

Pod Stojadinovićem i Pavlom jugoslovenska spoljna politika se približila Berlinu i Rimu, pa se tako Jugoslavija i u ovom smislu udaljila od Pariskog poretka. Slično se međutim može reći i za Francusku i Britaniju, čak i pre njihove “kapitulacije” u Minhenu 1938. – Pariz i London su posle atentata u Marselju praktično ignorisali podršku ustaškim i makedonsko-bugarskim zaverenicima od strane Mussolinija i fašističke Italije, prebacujući krivicu na Mađarsku (iako je pored Aleksandra ubijen i Luj Bartu (Louis Barthou), francuski ministar spoljnih poslova i nekadašnji predsednik vlade).

Beograd je pronašao svoju dušu 27. marta 1941, kako je to britanski premijer Čerčil (Churchill) rekao u Londonu, kada su vojnim udarom smenjeni knez Pavle i vlada Cvetković-Maček zbog pristupanja Trojnom paktu u Beču dva dana ranije. Jedan od organizatora puča je bio jugoslovenski general Dušan Simović, koji je, kao što smo videli, bio u Zagrebu tokom sudbonosnih događaja u jesen 1918.

Jugoslavija je posle kratkog aprilskog rata bila raskomadana od strane nacističke Nemačke, fašističke Italije i njihovih saveznika na obodima i unutar zemlje. Međutim, ideja o jugoslovenskom jedinstvu je ne samo preživela nego i ojačala tokom Drugog svetskog rata, što možda i ne treba da čudi s obzirom ko je bio protiv nje, odnosno da su njeni protivnici doživeli poraz tokom rata. Upravo je jugoslovenska ideja zasnovana na principima "bratstva i jedinstva", antifašističke borbe i narodnog oslobođenja predstavljala ključni faktor pobeđe partizanskog pokreta na čelu sa Titom i KPJ. Ovo je, može se reći, bila "unapređena" verzija ideje o "narodnom jedinstvu" i borbi za oslobođenje Južnih Slovena od stranih imperija i njihovo ujedinjenje posle Prvog svetskog rata.

Temelji nove Jugoslavije udareni su u Jajcu 29. novembra 1943, dakle pre 75 godina – u vreme pisanja ovog rada, u jesen 2018, ovo je bila još jedna važna, ali uglavnom ignorisana godišnjica. Na Drugom zasedanju AVNOJ-a je doneta deklaracija koja je, poput one Krfske, obećala slobodu i ujedinjenje Južnih Slovena posle svetskog rata po principu prava naroda na samoopredeljenje (ali lenjinističko-staljinističkog, a ne vilsonovskog tipa, kako je Dejan Jović objavio u svojim radovima (2015; 2017)). To je, međutim, jedna druga priča.⁸

8 Ranije verzije ovog rada su izložene na predavanjima na Kolumbija univerzitetu (Columbia University) u Njujorku 19. oktobra 1918. i u Središnjoj biblioteci Srba u Hrvatskoj, u Zagrebu 1. decembra 1918. Autor se zahvaljuje publici na kritikama i komentarima koje je uzео u obzir pri pisanju konačne verzije.

- Banac, Ivo (1984), *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Bergholz, Max (2016), *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism and Memory in a Balkan Community*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Boban, Ljubo (1965), *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd: Institut društvenih nauka.
- Boban, Ljubo (1974), *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke, 1928 — 1941, I, II*, Zagreb: Liber.
- Bougarel, Xavier (2003), “Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea”, u Dejan Djokić (ur.), *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918 — 1992*, London: Hurst, str. 100—114.
- Bougarel, Xavier (2017), *Surviving Empires: Islam, National Identity and Political Loyalties in Bosnia-Herzegovina*, London: Bloomsbury.
- Cornwall, Mark (1995), “Serbia”, u Keith Wilson (ur.), *Decisions for War, 1914*, London: UCL Press, str. 55—96.
- Cornwall, Mark (2011), “The Great War and the Yugoslav Grassroots: Popular Mobilization in the Habsburg Monarchy, 1914 — 1918”, u Dejan Djokić i James Ker-Lindsay (ur.), *New Perspectives on Yugoslavia: Key Issues and Controversies*, Abingdon: Routledge, str. 27—45.
- Dedijer, Vladimir (1978), *Sarajevo 1914*, 2 toma, Beograd: Prosveta.
- Dežulović, Boris (2018), “Deset krvavih sekundi”, Internet stranica televizije N1 (za Hrvatsku), 28.11.2018. (http://hr.n1info.com/Kolumne/Boris-Dezulovic/a351502/Kolumna-Borisa-Dezulovica-Deset-krvavih-sekundi.html?fbclid=IwARoHYqd-63gIKNg8vziBUDZB_UnFhae65zs_SZst-SnSOgTRYhHOWjtijHTY4 – pristup tekstu 6.12.2018).
- Djilas, Aleksa (1991), *Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919 — 1953*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Djilas, Milovan (1973), *Memoir of a Revolutionary*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Djilas, Milovan (1977), *Wartime: With Tito and the Partisans*, London: Secker & Warburg.
- Djokić, Dejan (2010a), *Nedostižni kompromis: Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Djokić, Dejan (2010b), *Pašić and Trumbić: The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*, London/Chicago: Haus/Chicago University Press.
- Djokić, Dejan (2019), “A Very Yugoslav Paradox? The Strange Afterlife of Interwar Democracy (and Authoritarianism)”, *Journal of Modern European History*, 17:1, str. 28—36.
- Djordjević, Dimitrije, ur. (1980), *The Creation of Yugoslavia, 1914 — 1918*, Santa Barbara, CA: Clio.

- Dulić, Tomislav (2005), *Utopias of Nation: Local Mass Killing in Bosnia & Herzegovina, 1941 — 1942*, Upsalla: Upsalla Universitet.
- Ekmečić, Milorad (1973), *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd: SKZ.
- Gligorijević, Branislav (1979), *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji, 1919 — 1929*, Beograd: ISI/Narodna knjiga.
- Goldstein, Ivo (2000), “Židovi u međuratnoj Jugoslaviji: problem ravnopravnosti i jednakovrijednosti”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 2, u Hans Georg Fleck i Igor Graovac (ur.), Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, str. 465 — 482.
- Hobsbawm, Eric J. (1994), *Age of Extremes: The Short Twentieth Century*, London: Abacus.
- Gerwarth, Robert (2016), *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917 — 1923*, London, Allen Lane.
- Ivanović, Vane (1998), *Drugo zvono*, Beograd: Stubovi kulture.
- Janković, Dragoslav (1964), “Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918. godine”, *Istorija XX veka: Zbornik radova*, V, Beograd: ISI, 225—262.
- Janković, Dragoslav (1967), *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd: Savremena administracija.
- Jovanović, Slobodan (1962), *Moji savremenici*, Windsor, ON.
- Jovanović, Slobodan (1995), *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd: Službeni list SRJ (knjiga je prvi put objavljena 1924).
- Jović, Dejan (2015), “Lenjinistički i staljinistički izvori Tuđmanove politike samoodređenja i odcjepljenja”, *Politička misao*, 52:1, str. 15—47.
- Jović, Dejan (2017), “The Russian Revolution and National Self-determination in Modern Europe: The cases of Yugoslavia, Scotland and Catalonia”, predavanje na seminaru “Rethinking Modern Europe”, Institute of Historical Research, London (22. novembar).
- Judson, Pieter (2006), *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Kranjc, Gregor (2012), *To Walk with the Devil: Slovene Collaboration and Axis Occupation, 1941 — 1945*, Toronto: University of Toronto Press.
- Krizman, Bogdan (1989), *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb: Globus.
- Laffan, R.G.D. (1989), *The Serbs: The Guardians of the Gate*, Dorchester: Dorset Press.
- Lederer, Ivo J. (1963), *Yugoslavia at the Paris Peace Conference: A Study in Frontiermaking*, New Haven, Yale University Press.
- Mitrović, Andrej (1969), *Jugoslavija na Konferenciji mira, 1919 — 1920*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije.
- Mitrović, Andrej (1974), *Vreme netrpeljivih: Politička istorija velikih država Evrope, 1919 — 1939*, Beograd: SKZ.
- Mitrović, Andrej (1984), *Srbija u Prvom svjetskom ratu*, Beograd: SKZ.

- Mitrović, Andrej (1987), *Ustaničke borbe u Srbiji, 1916 — 1918*, Beograd: SKZ.
- Meštrović, Ivan (1961), *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires.
- Nielsen, Christian Axboe (2014), *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, Toronto: University of Toronto Press.
- Palmer, Alan (1965), *The Gardeners of Salonika: The Macedonian Campaign, 1915 — 1918*, London: Andre Deutsch Ltd.
- Pavlowitch, Kosta St. (2003), "The First World War and the Unification of Yugoslavia", u Pavlowitch, Stevan K. (1971), *Yugoslavia*, London: Benn.
- Pavlowitch, Stevan K. (2008), *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia*, London: Hurst.
- Pleterski, Janko (1971), *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, Ljubljana: Matica slovenska.
- Politika* (Beograd), jun 1928.
- Prpa, Branka (2018), *Srpski intelektualci i Jugoslavija, 1918 — 1929*, Beograd: Clio.
- Pupin, Mihajlo (1996), *Sa pašnjaka do naučenjaka*, prevod Aleksadar Marinčić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (knjiga je prvi put objavljena na engleskom 1923.)
- Purivatra, Atif (1974), *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine SHS*, Sarajevo: Svjetlost.
- Radić, Radmila (2011), *Život u vremenima: Patrijarh Gavrilo (Dožić), 1881 — 1950*, Beograd: PBF.
- Rochlitz, Imre (2011), *Accident of Fate: A Personal Account, 1938 — 1945*, Waterloo, ON: WLU Press.
- Rock, Jonna (2018), "Sarajevo and the Sarajevo Sephardim", *Nationalities Papers*, 46:5, str. 892—910.
- Rothschild, Joseph (1974), *East-Central Europe between the Two World Wars*, Seattle, WA: University of Washington Press.
- Stoianovich, Traian (1989), "The Segmentary State and *La Grande Nation*", u Eugene D. Genovese and Leonard Hochberg (ur.), *Geographic Perspectives in History*, Oxford: Blackwell, str. 256—280.
- Šarenac, Danilo (2015), "Muslimani/Bošnjaci u odbrani Beograda 1915", *Internet Bilten*, <http://www.internetbilten.com/istrazivanje/item/12-muslimani-bosnjaci-u-odbrani-beograda-1915.html> – pristup tekstu 6.12.2018).
- Ferdo Šišić (priredio), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914 — 1919*, Zagreb: Matica hrvatska, 1920.
- Tekelija, Sava (1989), *Opisanije života moga*. Priredio Aleksandar Forišković. Beograd : Nolit.
- Tomasevich, Jozo (2002), *War and Revolution in Yugoslavia, 1941 — 1945: Occupation and Collaboration*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Trgovčević, Ljubinka (1986), *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države, 1914 — 1920*, Beograd: Narodna knjiga/SKZ.
- Trumbitch (Trumbić), Ante, (1917), *To the British Nation and Parliament*. [On the

convocation of the Austrian Parliament. An appeal], London.

Vesnić, Milenko R. (1920), *O društvu naroda*, Beograd: Geca Kon.

Vidaković-Petrov, Krinka (2017), “David Albala: The Forging of a Double Loyalty”, *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, 28:1—2, str. 57—73.

Vujović, Dimitrije-Dimo (1962), *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*, Titograd [Podgorica]: Istorijski institut NR Crne Gore.

Yugoslavism: Histories of a Failed Idea 1918—1992, London: Hurst, str. 27—41. (Djokić, Dejan, ur.)

Watson, David Robin (2008), *Georges Clemenceau*: France, London: Haus.

Zahra, Tara (2010), “Imagined Non-Communities: National Indifference as a Category of Analysis”, *Slavic Review*, 69:1, str. 93—119.

Zečević, Momčilo (1985), *Na istorijskoj prekretnici: Slovenci u politici jugoslovenske države 1919—1929*, I, Beograd/Ljubljana: Prosveta & ISI/Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.

Živanović, Milan Ž. (1955), *Solunski proces 1917*, Beograd: SANU.

DEJAN DJOKIĆ

The Century of Yugoslavia: How and Why the Serbs, Croats and Slovenians Established a Common State

Summary

Despite enormous challenges, sacrifices, and a catastrophic defeat, before the triumph of 1918, the Serbian leadership had generally pursued a pro-unification line through the war, as did exiled Croats, and other South Slavs, of the London-based Yugoslav Committee. The proclamation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on 1 December 1918 in Belgrade had the support of practically all relevant political, intellectual and religious groups. Yet, unsurprisingly perhaps, the Yugoslav unification today is often perceived as a naïve, catastrophic mistake if not a result of Serb/Croat manipulation or the Powers' conspiracy. Was Yugoslavia not doomed to failure from the start, as its seemingly perpetual crises and the violent collapses in the 1940s and 1990s surely attest? Even if one is not susceptible to

post-factum interpretations, it is nevertheless appropriate to ask why did the South Slavs form a union a century ago and why no alternative solutions were seriously explored. In this paper I argue that a unified Yugoslavia represented the most logical solution to the Serbian and South Slav Question(s) and that complex events of late 1918 need to be understood in their historical context. I suggest that rather than merely an idealistic project, Yugoslavia actually made sense to all the key South Slav political actors, whose decision-making was driven by ideological as well as pragmatic considerations. It also made sense to most of Serbia's allies, even if they were at times ambivalent vis-à-vis the creation of Yugoslavia or, in the case of Italy, opposed to it. Finally, the formation of Yugoslavia and subsequent developments cannot be understood outside the wider context of interwar Europe.

KEY WORDS: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Yugoslavia, unification, First World War, interwar Europe